

Príspevek zařazujeme jako připomínku významného českého cukrovarníka, spisovatele a historiografa oboru Jana Vincence Diviše, od jehož narození letos uplyne 175 let a od úmrtí 100 let.

Vzpomínky cukrovarníka

MEMOIRS OF A SUGAR FACTORY DIRECTOR

Začátky Jelínkovy saturace

V Dubanech¹ zařídili saturaci. Mladší cukrovarníci ani nemohou se domyslet, jakých počátečních obtíží bylo předchůdcům přemáhati. Nepřekonatelné téměř pění sráženo nejen hojným přidáváním loje, ale hlavně vydatným nepřetržitým šleháním dmoucí se pěny. K tomu užívalo se drátěné „flákačky“, jízto dělníci, a ku povzbuzení těchto i mladší úředníci střídavě a pilně pěnu šlehali museli, aby obsah kotlu nepřekypěl. Byly tehdy saturáky nízké, otevřené a šlehající musel se nakloniti nad kotel, při čemž hlavně v první chvíli, kdy uhelka do šťávy a vápna prouditi začala, byl zápas nejkrušnější. Také na kalolisech často váznula práce, ale nejhorší svizele bývaly s vápenkou, dokud se dělníci nevyčvícili. Nebývalať obsluha vápenné peci druhdy tak přesně odměřena jako nyní: buďto byl žár přílišný, pak se vápno spikalo, „pec visela“ a musela se železnými sochory „protloukat“, až spečená klenba zase šťastně „spadla“; anebo byl žár nedostatečný, vápenec se dosti nevypálil a plyn byl „slabý“. V takových a podobných nehodách vázla nejen saturace, ale práce v továrně vůbec a cukrovarníci uchylovali se chvílemi ke starodávnému čerění, dokud se zas práce nesrovnala.

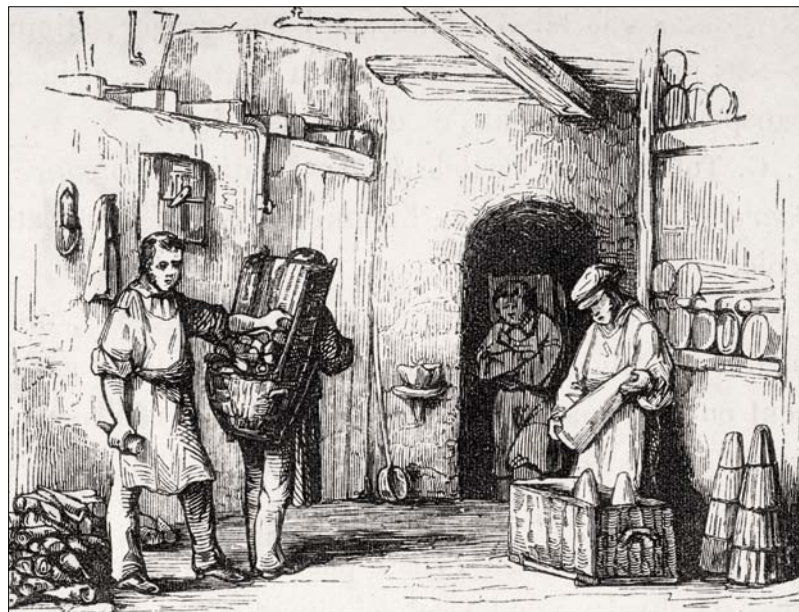
Jelínkova saturace kalu rozdělila cukrovarníky na dva tábory: mladší, theoreticky vzdělaní, byli jejími ctiteli přes všechny počátečné obtíže; ale starší páni, po výtce empirikové, báli se této novoty, připisovali jí všechny nepravdivosti při výrobě bílého zboží a byli snad šmahem její odpůrci. V cukrovaru

královéhradeckém zavedena byla Jelínkova saturace na konci let šedesátých správní radou proti vůli ředitele Arnošta Röhra². Týž nemohl s ní po svém názoru ničeho svěsti, vyklidil hotové zařízení a po celou téměř kampaň šťávu čeril.³

Jaká to satisfakce pro starého Simmichena, druhdy cukr-mistra v Dobrovicích! Bývalý týž lékárnický příručí „u bílého jednorožce“ v Praze dosazen byl Bedřichem Freyem starším v letech padesátých do Dobrovic, kdež v první době řídil čerění šťávy, později veškerou manipulaci. Jak tajemně si vedl při svých operacích a jakou důležitost zejména čerění přikládal, o tom svědčí pamětník a očitý svědek, pan August Müller, nynější první prokurista firmy Müller a spol. v Praze. Simmichen pracoval vždy v tmavém sklepení sám a sám; malý olejový kahanec vrhal sporé světlo na kotel a loučí svítival si na lžici, na kterou bral průbu z kotlu.

Stávalo se často, že mu lučák překypěl, ale Simmichen zanašel takové příhody svědomitě jako věc ke práci náležející do týdenních rapportů pro knížete, majetníka. Anselm Thurn-Taxis pozastal se dle zachovaného dosud exempláře zprávy nad neslychanou událostí, že v jednom týdnu ani jeden lučák nepřekypěl, vlastnoruční poznámkou: „Ist so etwas überhaupt möglich?“ — Do místnosti, kde čerila se šťáva, nepustil Simmichen nikoho, a pakli přece kdos nepovolaný tam vkročil, hned sfoukl lampičku a vyvedl vetřelce po tmě ven. Dle svědectví shora řečeného pamětníka učinil tak způsobem šetrným a zdvořilým samotnému mladému princovi Taxisovi. V očích Simmichena a většiny starých empiriků bylo čerění sumou vši moudrosti, ale staurace směšnou módou a poblouzněním.

Než vrátme se již k továrně dubanské, kdežto saturace užívalo se již druhým rokem. V cukrovaru bylo kromě dvou technických adjunktů pět lučebníků praktikujících čili volentérů. Ředitel, pan Josef N., byl sám pokročilým vzdělaným odborníkem, a díky racionálnímu dozoru šla saturace pravidelně. Továrna měla 6 rychlolisů a byla paušalována na denní zpracování 800 víd. centů řepy. Avšak při odborné platnosti celého sboru technického a při vzorné disciplíně přivedeno a dlouho udržováno bylo denní zpracování až na 1200 víd.

¹ V knize „Vzpomínky cukrovarníka“ tento odstavec chybí, děj je přiřazen pardubickému cukrovaru, kde autor působil.

² Ve „Vzpomínkách“ Diviš uvádí ředitele Radimského, podobně u dalších postav jsou jména odlišná.

³ Z té doby pochází posměšná písnička, jízto složil Václav Požárecký. Z řízných veršů jen tuto ukázkou: *Já Vám pravím bez orace – slota je ta saturace.* (orig. poznámka autorova).

centů. Ještě po Vánocích byly šťávy jasné, měly jiskru a zmily – ač byly silně alkalické – dosti dobře, poskytující při mírné zanášce pěkné melisy. Hůře bylo v únoru a březnu, kdy přicházely také na kruhadlo řepy hnilobou valně „chycené“. A právě v té kritické době pokulhávala saturace povážlivě tak, že nejen kvalita práce ale i denní zpracování klesaly a na lisárně stálo se mnohdy po celé hodiny.

Nedostatečnou manipulaci poznávali už delší dobu nejen zkušený filtrant Jahelka a vaříč Zatočil, ale také krátkozraký splecký Pazderka a opatrný půdní mistr Kmoníček. Dle svého vlastního názoru a podle domnělé své zkušenosti každý snažil se nalézt chybu a hledal ji každý jinde.

Saturant Remeš dával celou vinu Procházkoví, starším dozorců v vápenky, kterýž v prázdné chvíli holil dělníkům tváře a brady a rád vyprávěl jim své podivuhodné příhody válečné v Itálii, na místě aby „hlídal vápenku a dělal silnější plyn“, jak mu Remeš přes chvíli poslem vyčítal. Procházka přijímal taková vzkázání s mužnou indignací. Pec obsluhuje jako voják podle reglementu, a když mohl na vojně holit Radeckého, může snad také posloužit dělníkům v továrně. Od Remeše je to pouhá msta a návod: pouští schválně uhelku někdy ven a nechává saturačku pomalu otáčet, jen aby se pec patřičně nerozpálila.

Strojník pan Wencel uznal, že by tohle poslednější mohlo být pravda a mořil se s hlídačem u čerpadla uhelkového, aby mu vpravil do hlavy pochopení určitého počtu obrátek, jaké má stroj pravidelně konati. Starší dělníci, obsluhující parní stroje, poznávají cvikem od oka, kolik obrátů stroj za minutu vykonává, ale v našem případě scházal dělníkovi naprosto pocit pro rytmus, tak že nebyl s to, řídit pohyb stroje stejnoměrně. Pomohl si bez hodinek. Pohozenou matici šroubovou zavěsil na šňůru a spouštěl si čas od času samodílné kyvadlo, podle něhož srovnával žádoucí rychlost saturačky. Tato improvizovaná pomůcka časoměrná uspokojila sice strojníka, ale vápenku přece nesrovnala a plyn nesefilila.

Vaříč Zatočil podlé neprůhledného zorného skla na aparátu hledal chybu ve spodárně a naváděl mistra Faltu, aby do kysacích kádí na spodium přidal o dva „plunzary“ kyseliny více. Že i sám sobě přidával vždy více útěchy z pamenů Léthé, kdož by mu tu mohl mít za zlé, vida jej obtížným vařením a bděním zmořeného. Lučebník nepřetržitě zkoušel plyn saturační podle nařízení pana adjunkta, ale saturant z druhé party, Pecka, vida bráti průbu plynu do měchýře, jen se útrpně poušmál. Jemu dostačilo přivonění k plynu, a hned poznal, je-li „silný“ nebo „slabý“. Když čpěl onou příjemně nakyslou, štíplavou vůní, věděl saturant, že je pec v pořádku; dnes však a delší dobou nevoněl plyn patřičně, nic jináč, než jakoby vzduch vyfukoval a – „žádná chemie to nespraví!“

Bývalý tento mistr v čeření podezřívával spíše správnost „váhy“ (areometru) na vápno. Páni technické ovšem kontrolují přidávané množství vápna každodenně touto pomůckou, ale kdož ví, není-li ten hustoměr falešný?

Kvůli vlastnímu svému přesvědčení zkoušel tedy starý pratik hustotu vápeného mléka tak, jak se to byl z mládí naučil; smočil totiž ukazovák na okamžik do vápna a pozoroval, jak s prstu odtéká. Průba jej uspokojila: prst nezůstal zamodralé zbarvený ani zas hustou vrstvou vápna pokrytý. „Váha je v pořádku,“ uznal Pecka, „vápno dávají dobře.“

Na sv. Josefa při obřadném a hromadném blahopřání úřednictva vytýkal pan ředitel šetrným způsobem nedostatečné zpracování, ale technický sbor nemohl pohříchu dáti ujistění, že manipulace bude v nejkrajší zas době v normální koleji. Během této rozpravy znamenali páni úředníci přes všecku šetrnou zdvořilost páně ředitelovu, že hlas jeho zachvívá se tajemou

nelibostí. Propouštěje s díkem gratulanty promluvil dokonce německy a ustanovil, že se sám postará, aby přišla manipulace do pořádku. Když však začal po německou on – vlastenec nejčistšího zrna – nebylo to právě utěšivé ani povzbuzující, a páni volentěři uchýlovali se skromně v pozadí.

Vaříč Zatočil měl dnes obzvláště melancholický den. Nehrálo to už ani na „zelených“. Každou chvíli utíkala na „horkém“ prázdnota, ale na gruhém tělese byla nad obyčej veliká. Zorná skla na „žlutém“ musela se čistit každý den kyselinou solnou, protože byla osleplá. Vaříč musel mnohdy jen poslechem rozeznávat stupeň hustoty a v důležitých momentech varu bedlivě sledovati, jak přestupník hlaholí a parní hady bouchají.

Právě se zas mořil vytvořením zrna, jež za vysoké vzduchoprázdnoty a při současné skleslé teplotě nechtělo se na skle objeviti.

„Jak to chodí, Jeníku?“ ozval se za ním známý, energický hlas ředitelův. Zatočil v té době byl horlivým čtenářem ve vypůjčené knize o lučbě, aby vzdělání své dovršil, jak žádala toho doba moderní. Na otázku ředitelovu jal se učenými slovy vykládati o významu bílé inkrustace na zorném skle: „jsou to organické látky čili chloroform, ale zkrátka, víme, vápno.“

„A ty jsi šmodrcha, měl bys vařit kaši, ne-li cukr,“ odbyl jej mrzutě ředitel a obrátil se k saturaci. Vedlé na lisárně, odkud ozýval se jindy veselý hlahol zpěvu a šumivý zvonění ocelových plechů, dnes bylo placho a ticho. Vyslechnuv nepříznivou zprávu adjunktovu, poslal jej ředitel, aby společně se strojníkem bedlivě a soustavně prohlédli celé plynové soutrubí od vápenky až ke stroji a odtud k saturákům. Sám pak svlékl kabát a začal čeřit, aby práce nestála.

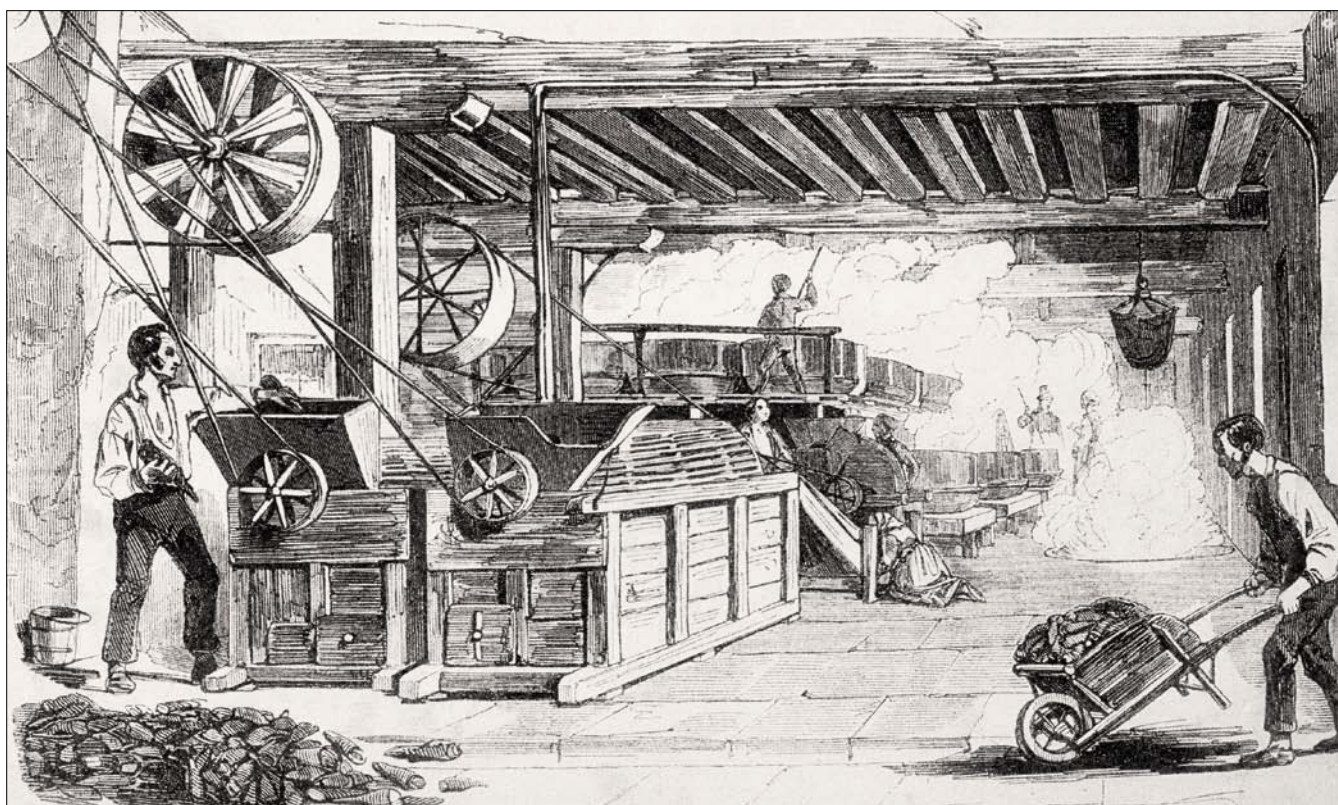
Zamlklý Pecka pojednou obživnul a radostí jen zářil. V čeření býval mistrem a práce ta spolehlivá nikdy nenechala ho na holičkách jako tahle novota, saturace. Vaříč po svém zneuznání uchýlil se na schůdky u vakua a oddal se tiché lítosti. S pohnutím pozoroval, jak starý pán, shýbnutý ke kohoutku vlastnoručně na lízici průbu běře a při lučení pomáhá jako kdysi za mladých let. Staré vzpomínky mu hlavou táhly, zrcadlíce se v ustaraném obličejí. Stará práce, staré časy! Když bylo několik kotlů mistrně vyčeřeno, obrátil se ředitel na cukerní půdy, kde vládl obezřetně a přísně mistr Kmoníček. Zemřel již dávno, ale postava jeho utkvěla mně v mysli, tak že, kdykoli chci, vybaví se v paměti mé řada představ, splývající v oživený obraz.

Postava vysoká, tvář martiální, sebevědomá, zdobená dlouhou černou bradou a kníry. Rukávy bělostné košile až po lokty vykasané, bílá skvěle vyžehlená zástěra s náprsníkem, pravý dolejší cíp zástěry zdvižený a za tkanici v pasu založený; na nohou vykrojené střevíce a bílé punčochy. Ba neschází té postavě mých vzpomínek ani ta bílá hliněná dýmka s dlouhým troubelem, jež arcí před příchodem ředitele pravidelně zmizela. Nebyly sice tehdy po továrnách telefony, ale sotva „starý“ vkročil do cukrovaru, věděli o tom v malé chvílce na všech stanicích.

Tak vidím tě zas, mistře, státi před chefem, jak po obvyklém uklonění a pozdravení, vzpřímen jako vojín, s tváří starostlivou ale odhodlanou, očekáváš jeho rozkazy.

„Zdař Bůh, Josefe, jak se ti vede na půdách?“ Ředitel tykal nejen dělníkům, ale dle tehdejšího patriáchalného poměru také všem starším dozorcům a služebníkům. Byliť po výtce vedle něho vyrostli, v muže dospěli a vlastní rodiny založili. Jejich dětem býval knotrem, všem vespek přísným, ale dobrým „tatíkem“.

Jestliže ředitel staré místo opouštěl, aby v jiném závodě službu přijal, pozumělo se jaksi samo sebou, že také techničtí úředníci a služebníci dali výpověď, aby svého chefa na nové

místo následovali. Začala obvyklá obchůzka a prohlížení varů na půdách. U nejmladších varů počítal ředitel, jak rychle odkapává sirob ze špičky; ani tvar kapek, ani intervalky jejich se mu nelíbily. Zelený syrob byl „dlouhý“, špatně to znamená! Napolo probělené vary jevíly stopy hlubokého vykroužení, protože homole pomalu odsakovaly a hořejší půdy zkandisováním byly zatvrdly. Nastalo prohlížení vyražených homolí, parádní to výkon mistra půdního. Lehkým úderem klepl převrácenou formou o špalek a homole vypadla mu na širokou dlaň; ruka rovně natažená presentovala homoli, jakoby to pírkó bylo. U některých varů vyšetřoval ředitel jen poklepem, jak dalece je už poslední „náklop“ stažen. Výsledek celkový neuspokojoval; již celá řada varních cedulek („křestními lístky“ nazýval je půdecký) vykazovala založené hořejší rohy v oslí ouška“, což znamenalo, že nepřijdou do sušárny, nýbrž budou rozsekány na likr. V tom přikvapil strojník s vítězoslavnou tváří na půdy a oznamoval řediteli, že nalezena příčina svízeli na stauraci. Uhelkové potrubí v kolenovitém záhybu jen ze slabého plechu zrobené a v zemi zakopané, bylo se proděravělo – a stroj ssál vzduch místo plynu z vápenky. Díra byla zatím kaučukovým plátnem na šroubové spony stažena a kotlár zhotoví hned nové koleno. Čeráním nabylo se místa a na lisárně prý už pracují.

Jako na dotvrzení poslední zprávy ozýval se z lisárny lahodný zpěv smíšeného sboru. Kašáci byli si zanotovali vlastní skladbu:

*„Kašáci, kašáci, my jsme řemeslníci!
My cukr děláme, my cukr děláme, málo z toho máme.“* —

Byli však přehlasováni jinou starodávnou písničkou, do které tedy také vpadli.

V altový hlas šesti kašáků zvonily soprány osmnácti děvčat pro lisárnu vybraných. Správnými tenory a bassy účastnili se mužové od frikčního výtahu. Zpívalo se: „Teče voda po vantro-kách dolů, pojd, má milá, povandrujem spolu“.

Ta voda tekla doslovně, totiž na kruhadlo do kaše, ale někdy tekla trochu nemírně. Bylat práce akkordem placena, čili jak se říkalo „od kotlu“, a čím více „kotlin“ nateklo na saturaci, tím větší výdělek. Arcit klesla hustota šťávy někdy až na 5° Ballinga, ale za to měly vylisované stružky jen asi 1 procento cukru, kdežto při vysoké koncentraci šťávy vykazovali páni lučebníci až 3 % cukru ve stružkách. Takovým „nesmyslným“ cifrám se však nevěřilo a nebyly také do knihy zanášeny.

Sotva dozněla na lisárně jedna píseň, zanotována hned jiná, zvláště melodická:

*Ještě já se podívám, podívám
tam k těm panským zabradám;
jestli je tam ještě modrooké děvče,
já si na ně zavolám.*

Ředitel, pokročiv až k lisárně, zastavil se a naslouchal dlouho se zalíbením krásnému souzvuku. Inspekci měl u lisů nejmladší pan volentér, ale postava jeho mizela za hydraulickými pumpami. Dlouho se přemáhal, ale když se rozléhala sálem tahle písnička, nemohl odolati a – musel zpívat sebou.

Ba, nescházela ani poesie v těch starých cukrovarech a kdo v nich ztrávil dobrý kus života – svoje mládí, rád si na ně vzpomíná.

*Jan Vincenc Diviš
(6. 4. 1848 – 13. 10. 1923)*

Text je převzat z Časopisu pro průmysl chemický, 5, 1895, č. 2, s. 48–51, autor jej zde věnoval Hugu Jelínkovi, objeviteli saturace; text (s jinými jmény a upravený) je rovněž součástí Divišových „Vzpomínek cukrovarníka“ z roku 1923 (s. 51–56). Ilustrační obrázky jsou převzaty z publikace „Historie centennale du Sucre de Betterave“ z roku 1912.